

Zadanie publiczne pn. „Trwanie pod obcą władzą. Mazowsze Północno-Wschodnie w okresie zaborów” dofinansowana ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego.

Dr Jerzy Kijowski

Rozwój oświaty w mieście prowincjonalnym Mazowsza północno-wschodniego w okresie zaborów

The development of education in the provincial city of Northeastern Mazovia during the partitions

Artykuł traktuje o głównych problemach oświaty na terenie Mazowsza północno-wschodniego na przykładzie w Ostrołęki i regionu. Cezura czasowa obejmuje lata zaborów tj. od 1795 do 1915 roku. Oświata na ziemiach polskich w tym okresie, w tym i na Mazowszu, ściśle wiązała się z sytuacją polityczną, która w ciągu 120 lat zmieniała się kilkakrotnie.

Olbrzymi wpływ na polską oświatę, nie tylko w pierwszych latach po utracie niepodległości ale również w całym okresie pozostawania pod „obcą władzą” wywarła Komisja Edukacji Narodowej ustanowiona na Sejmie 1773 roku. Będąca pierwszym na świecie swoistym ministerstwem oświaty spowodowała ogromny, pozytywny przewrót w szkolnictwie polskim. Dotyczył on zarówno nowej organizacji szkolnej, jak też nowych programów i podręczników. Ustawy KEN stanowiły przez długi czas podstawę w dziedzinie polityki szkolnej i organizacji szkolnictwa, a opracowane pod egidą Towarzystwa ds. Ksiąg Elementarnych liczne podręczniki służyły uczniom przez wiele lat.

W zaborze pruskim językiem urzędowym początkowo był język polski, zaś w sądach pracowali polscy sędziowie. Proces germanizowania miał następować poprzez wciąganie młodzieży do służby wojskowej i szkolnictwo. Stopniowo językiem urzędowym stał się jedynie język niemiecki, niemieckie były władze i urzędy oraz prawo.

Sytuacja w szkolnictwie wyglądała stosunkowo nieźle. Początkowo na tym terenie funkcjonowało szkolnictwo oparte na założeniach Komisji Edukacji Narodowej. Następnie przygotowywany był program reform szkolnych mający na celu germanizację tych ziem ale krótki czas uniemożliwił ich realizację. Istniały tu dwie szkoły: parafialna (nosząca nr 125) i bernardyńska, która była jedną z 8 szkół średnich działających w departamencie płockim.¹ Siedziba jej znajdowała się przy ul. Studziennej nr 227². Na początku XIX w. wybudowany został przez władze pruskie obok kościoła farnego nowy murowany budynek. W czasie wojny rosyjsko-francuskiej z 1806-1807 r. uległ częściowemu zniszczeniu i zlokalizowano w nim wojskową piekarnię³. Szkołę przeniesiono wówczas do budynków klasztornych zakonu bernardynów i być może połączono ją ze szkołą zakonną.

Oświata w Księstwie Warszawskim opierała się na tzw. *Urządzeniu szkół miejskich i wiejskich elementarnych z 12. I. 1808 r.* Powyższy dokument stworzył prawne i organizacyjne zasady rozwoju szkolnictwa początkowego, w wielu zapisach funkcjonujące w prawie całym XIX wieku. Obowiązek szkolny dotyczyć miał dzieci w wieku od sześciu lat w mieście i od ośmiu lat na wsiach. W sumie dzieci spędzały w szkole od 5 do 6 lat.

16 października 1808 r. Izba Edukacyjna wydała „Regulamin szkół wiejskich i miejskich elementarnych”. Były w nim zawarte szczegółowe przepisy dotyczące urządzenia szkół miejskich i wiejskich.. Podstawowymi przedmiotami nauczania były: religia z historią świętą, czytanie drukowanych książek i rękopisów, pisanie oraz podstawy matematyki (dodawanie, odejmowanie, mnożenie i dzielenie).

Po krótkim okresie okupacji Księstwa Warszawskiego przez Rosję (1813-1815) na mocy postanowień kongresu wiedeńskiego powstało Królestwo Polskie zwane też Królestwem Kongresowym. W pierwszych latach Królestwa poprawiła się sytuacja w szkolnictwie. Znacznie wzrosła liczba dzieci uczęszczających do szkół oraz wzrosła pozycja szkoły jako instytucji. Była w pewnym stopniu samodzielna i świecka, chociaż często prowadzona przez Kościół.

---

¹ A. Kociszewski, dz. cyt., s. 51; W 1791 roku szkołę tę przekształcono w szkołę podwydziałową czyli o poziomie średnim

² Ulica Studzienna nosi obecnie nazwę ul. Wiktora Gomulickiego; Nr 227 oznacza prawdopodobnie numer działki w mieście, a nie jak dzisiaj numer domu przy danej ulicy

³ W 1829 r. budynek szkolny rozebrano, ponieważ *Przez nowy kierunek traktu kowieńsko-petersburskiego nie może pozostać na miejscu*

Przepisy szkolne z czasów Księstwa Warszawskiego funkcjonowały także na początku istnienia Królestwa Polskiego, czyli po 1815 r. Istniała wówczas w mieście szkoła elementarna w pomieszczeniach klasztoru bernardynów. Trwało to zaledwie kilka lat. Nauczyciel utrzymywał się ze składek płaconych przez obywateli oraz mieszkańców miasta i przedmieścia.

Kolejna informacja o szkole parafialnej w Ostrołęce pochodzi z 1824 r. Są to dokumenty z wizytacji dziekańskiej, które informują z jednej strony o istnieniu szkoły, a z drugiej o nie najwyższym jej poziomie, jak również i nie najwyższym poziomie pracującego w niej nauczyciela. Liczba uczniów w szkole była zmienna. W 1826 r. było ich około 50, przed wybuchem powstania listopadowego (1830 r.) 110 chłopców. Istniała także odrębna szkoła dla dziewcząt gdzie uczyło się 30 uczennic i otwarta w 1858 r. niedzielna szkoła rzemieślnicza⁴. Oprócz polskiego i rachunków w niektórych szkołach uczono także początków języka rosyjskiego, niemieckiego lub łaciny. Naukę utrudniał fakt, że nie wszyscy uczniowie posiadali podręczniki.

Niezła stosunkowo sytuacja w oświacie uległa pogorszeniu w latach 1822-1825, co szczególnie dotyczyło szkolnictwa elementarnego. Kłopoty gospodarcze i pogorszenie warunków życia ludności spowodowały zmniejszenie opłat na Towarzystwo Szkolne i zmniejszenie ilości uczniów w szkołach. Niektóre szkoły zostały w ogóle zlikwidowane. Pewna poprawa sytuacji w szkolnictwie nastąpiła dopiero po 1825 r. Ostrołęka na szczęście znalazła się wśród tych miejscowości gdzie szkoła nie przerwała swej działalności (nie licząc roku 1831 kiedy to miasto zostało zniszczone w wyniku bitwy z Rosjanami).

Szkolnictwo w powiecie ostrołęckim wyglądało bardzo słabo. W połowie XIX wieku szkoły istniały tylko w takich miejscowościach jak: Czerwin, Goworowo, Kadzidło, Kleczkowo, Myszyniec, Piski, Rzekuń i Troszyn. Jeden uczeń na wsi przypadał na około 70 mieszkańców, a liczba analfabetów w powiecie wynosiła ponad 80%. Przed powstaniem styczniowym uczono po polsku, ale od 1840 r. zalecano język rosyjski jako przedmiot. Oprócz szkół publicznych istniały także nielegalne szkoły prywatne działające najczęściej w sezonie zimowym. Bardzo często nauczycielami byli organiści lub księża.

W mieście istniała tylko jedna szkoła, do której uczęszczało kilkadziesiąt dzieci rocznie. Szkoła w Ostrołęce istniała w zasadzie cały czas bez przerwy. Liczba uczniów była zmienna i wahała się od 20 do ponad 100.

---

⁴ Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka. Dzieje miasta.*, s. 154

Rok szkolny dzielił się na dwa półrocza przy czym po każdym z nich składany był publiczny egzamin w obecności specjalnej komisji szkolnej, rodziców i zaproszonych gości, a o ich wynikach informowany był inspektor. Oceny były opisowe lecz równocześnie bardzo lakoniczne np. poznaje litery, sylabizuje, dobrze sylabizuje, zaczyna czytać i pisać, czyta, dobrze czyta, czyta, pisze i rachuje. Określano także „pilność” i „zdatność”. Zamieszczane były informacje o frekwencji uczniów, ich zdrowiu oraz postawie rodziców. Powszechnie stosowano zasadę dzielenia uczniów na grupy w zależności od osiągniętych wyników⁵. W nauce wykorzystywano podręczniki, które jednak nie wszyscy uczniowie posiadali. Pobory nauczycielskie mieściły się w przeciętnych pensjach urzędników państwowych i wynosiły kilkaset złotych rocznie.

Początkowo władze carskie nie hamowały ilościowego rozwoju szkół elementarnych traktując je jako narzędzie kształtowania wiernopoddańczych postaw ludu. W tym celu odpowiednio zmieniono i ograniczono programy szkół ludowych. Szkoły te miały mieć przede wszystkim charakter praktyczny, stąd też ich program ograniczał się do nauki czytania i pisania w języku polskim, czterech działań arytmetycznych, religii, gospodarstwa wiejskiego oraz elementarnych wiadomości praktycznych. Z założeń programowych szkół elementarnych usunięto wszelkie ogólniejsze cele oświeceniowe. Zgodnie z ustaleniami ustawy z 1833 roku szkoły ludowe miały być ściśle stanowe, a każda szkoła miała opiekuna wyznaczonego przez władze. Sieć szkół wiejskich była rzadka, bowiem w 1838 roku w 22 600 wsiach Królestwa funkcjonowało ich jedynie 435.

Po upadku powstania listopadowego w związku z nasileniem rusyfikacji utworzony został w 1840 r. Okręg Naukowy Warszawski podporządkowany Petersburgowi. Wydane zostały także nowe ustawy oświatowe; jedna w 1834 i druga w 1841 r. Powtórzyły one w zasadzie dotychczasowe przepisy ale oprócz tego zaleciły wprowadzenie do szkół języka rosyjskiego, jednak w większości szkół w Królestwie, w tym w Ostrołęce, nadal uczono w języku polskim. W Ostrołęce istniała wówczas jedna polska szkoła elementarna zwaną miejską o jednym nauczycielu.

Dużą uwagę zwracano na karność uczniów. W tej sprawie wydano w Królestwie Polskim dwie ustawy szkolne, w roku 1834 i 1840, które – w zasadzie niezmienione - przetrwały aż do wybuchu I wojny światowej. Znalazł

---

⁵ Archiwum Państwowe w Łomży (APŁ), sygn. II 80, k. 45

się w nich szeroki asortyment kar. W 1847 r. ostrołęcki inspektor szkolny przekazał do wszystkich szkół instrukcję dotyczącą „utrzymania szkoły w karności”. Wymienione tam zostały kary dla uczniów za nieposłuszeństwo, lenistwo, niedbalstwo i inne złe zachowanie zarówno w szkole jak i poza nią.

26 marca 1861 r. wydany został manifest carski zawierający m. in. pewne elementy reformy szkolnej. Ustawa zakładała rozbudowę szkół elementarnych jedno- i dwuklasowych finansowanych ze środków publicznych i poddanych opiece społecznych dozorów szkolnych. W szkołach dwuklasowych klasy miały być rolnicze lub techniczne. Prócz szkół rządowych Ustawa dopuszczała tworzenie prywatnych „szkółek początkowych”, których organizatorami mogli być duchowni, właściciele dóbr lub urzędy małych miast. Program tych szkółek miał się ograniczać do katechizmu, śpiewu pieśni kościelnych, czytania i pisania po polsku, rachunków, znajomości miar i wag; dla dziewcząt przewidywano „roboty igłą”. W szkołach dwuklasowych dla dziewcząt w klasie II miano uczyć gospodarstwa domowego i ogrodnictwa.

W okresie od upadku powstania styczniowego (1864 r.) do wybuchu I wojny światowej (1914 r.) szkolnictwo elementarne na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego było słabo rozwinięte, nie było przymusu szkolnego, nie istniały jednolite przepisy odnośnie zakresu i czasu nauki, nie było opracowanej jednolitej sieci szkolnej. Szerzył się analfabetyzm wynoszący na początku XX wieku w Królestwie Polskim około 65%. Brakowało bibliotek i pomocy szkolnych. Podobnie jak i w innych dziedzinach życia tak i w oświacie panował ucisk narodowy i tendencje rasyfikacyjne. .

W mieście istniała tylko jedna szkoła, do której uczęszczało od 60 do 70 dzieci. Bardzo słabo wyglądało szkolnictwo w powiecie. W połowie XIX wieku szkoły istniały w takich miejscowościach jak: Czerwin, Goworowo, Kadzidło, Kleczkowo, Myszyniec, Piski, Rzekuń i Troszyn. Jeden uczeń na wsi przypadał na około 70 mieszkańców, a liczba analfabetów w powiecie wynosiła ponad 80%. Przed powstaniem styczniowym uczono po polsku, ale od 1840 r. zalecano język rosyjski jako przedmiot. Oprócz szkół publicznych istniały także nielegalne szkoły prywatne działające najczęściej w sezonie zimowym. Bardzo często nauczycielami byli organiści lub księża.

Po upadku powstania styczniowego władze rosyjskie wzmogły dążność do całkowitej unifikacji Królestwa Polskiego z Cesarstwem. Dotyczyło to również szkolnictwa. Na podstawie ustawy z 1864 roku nauczanie w Szkołach Królestwa

miało się odbywać w języku rodzimym mieszkańców. Zasada ta obowiązywała do 1872 roku. Od 1873 roku językiem nauczania stał się język rosyjski. Język polski był jedynie przedmiotem nadprogramowym, choć ustawowo dopiero od 1885 roku język rosyjski obowiązywał jako język nauczania.

Stopniowo do szkół wchodziły nowe podręczniki w języku rosyjskim, a zgodnie z uchwałą z 25 maja 1874 r. nastąpiła unifikacja szkolnictwa w całym Cesarstwie Rosyjskim, wprowadzono nowe programy i organizację. Nie przewidywano w ogóle nauki języka polskiego, chyba, że zachodziła szczególna potrzeba. Z kolei na podstawie specjalnych przepisów dla szkół powszechnych w Królestwie Polskim rozporządzeniem z roku 1885 wprowadzono język rosyjski jako język wykładowy wszystkich przedmiotów z wyjątkiem polskiego (w wymiarze zaledwie dwóch godzin tygodniowo) i religii, przy czym nauczanie tych dwóch przedmiotów musiało być uzgodnione z władzami szkolnymi⁶. Geografia i historia dotyczyły ziem Cesarstwa Rosyjskiego. Obowiązkowe przedmioty to: czytanie drukowanych książek i rękopisów w języku polskim, pisanie, cztery działania arytmetyczne oraz jako dowolne znajomość wag, miar, pieniędzy, rysunki i gospodarstwo domowe. Niekiedy dochodziła łacina lub niemiecki. Na początku zajęć i po lekcjach dzieci odmawiały modlitwę, w której wymieniały imię cara.

Do szkoły przyjmowane były dzieci od szóstego roku życia, nie później niż jedenastoletnie. Rok szkolny, zgodnie z ogólnymi założeniami, trwał od połowy sierpnia do końca czerwca natomiast praktycznie szczególnie w szkołach wiejskich od Wszystkich Świętych do Wielkanocy. Dzielił się na dwa półrocza. Codziennie były cztery godziny lekcyjne, rano lub popołudniu. Przed końcem roku szkolnego (koniec maja – początek czerwca) odbywały się egzaminy przed specjalnie powoływaną komisją.

Po znacznym wzroście ilościowym w pierwszej dekadzie popowstaniowej (w samej tylko guberni łomżyńskiej powstało w 1866 r. 55 nowych placówek) tempo ich przyrostu zaczęło maleć. W 1876 r. liczba szkół elementarnych i średnich wynosiła zaledwie 189 z 8 897 uczniami. Oprócz szkół publicznych funkcjonowały także szkoły prywatne i religijne – cerkiewno-parafialne (od 1884 r.), ewangelickie (kantoraty) i żydowskie (chedery). Zdecydowanie przeważały szkoły o jednym nauczycielu zwane „jednoklasówkami”. Nauka trwała w nich od 3 do 4 lat. W „dwuklasówkach” uczyło dwóch nauczycieli, nauka trwała 5 lat,

---

⁶ R. Kucha., op. Cit, s. 29

a w szkole miejskiej 6 lat⁷. W powiecie ostrołęckim podobnie jak i w całej guberni łomżyńskiej przeważały szkoły jednoklasowe dzielące się na trzy oddziały. Nauczanie powszechne w Rosji wprowadzono w 1909 r., natomiast w Królestwie Polskim planowano to uczynić w 1914 r. na przeszkodzie czemu stanął wybuch I wojny światowej.

W latach 1869 – 1914 w Ostrołęce była jedna jednoklasowa szkoła męska, od 1913 do 1914 druga jednoklasowa szkoła męska, równolegle w latach 1899-1914 dwuklasowa szkoła męska, jednoklasowa szkoła żeńska (1872-1914), jednoklasowa szkoła żydowska (1897-1914), dwuklasowa szkoła męska na stacji (1899-1914) i dwuklasowa szkoła żeńska na stacji (1899-1914)⁸. W 1891 r. w elementarnej szkole państwowej dla chłopców było 81 uczniów, a identycznej szkole dla dziewcząt 56 uczennic. Uczniami w zasadzie były tylko dzieci z miasta chociaż zdarzali się także uczniowie z okolicznych wsi. W szkole męskiej były cztery klasy: wstępna, pierwsza, druga i trzecia. Na dzień 1 stycznia 1899 r. liczba uczniów wynosiła 100. Siedzibą szkoły był drewniany budynek przy ul. Tadeusza Kościuszki, róg Świętokrzyskiej (dzisiaj siedziba Prokuratury Okręgowej)⁹. Godzina lekcyjna trwała 50 minut, przerwa 10 minut. Zajęcia prowadzono jednocześnie ze wszystkimi uczniami przez sześć dni w tygodniu.

W końcowych latach XIX wieku liczba uczniów w guberni łomżyńskiej uległa zwiększeniu. Tak np. powiecie ostrołęckim w latach 1890-1900 był to wzrost o prawie 50% w tym w mieście o 69%, a na wsiach o 51%, z kolei w powiecie ostrowskim był to wzrost o blisko 60%¹⁰. W latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku typową formą nauczania dzieci i młodzieży z warstw zamożnych w Królestwie Polskim stało się nauczanie domowe. Takie nauczanie funkcjonowało w większości dworów szlacheckich w południowej części powiatu ostrołęckiego¹¹.

Początek rewolucji 1905-1907 r. przyniósł ważne zmiany w szkolnictwie w zaborze rosyjskim. Wyrazem niezadowolenia z istniejącego stanu rzeczy był strajk szkolny w Królestwie w 1905 r. będący częścią składową rewolucji i walki

⁷ H. Konic, *Kartki z dziejów oświaty w Polsce*, Kraków 1895, s. 121

⁸ W. Jemielity, *Szkoły powszechne w powiatach...* s. 29; Stacja kolejowa nie należała do miasta, była to stacja Kaczyny gm. Rzekuń, do Ostrołęki włączona została dopiero w 1936 r.

⁹ Po wojnie w tym budynku mieściła się m. in.: Biblioteka Pedagogiczna, a następnie Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna (od 1956 do lat siedemdziesiątych), w 1975 stary budynek został rozebrany, wybudowany nowy, miał w nim siedzibę Komitet Wojewódzki PZPR, Sąd Wojewódzki i obecnie Prokuratura Okręgowa

¹⁰ Jadwiga Kowejsza, Juliusz Łukasiewicz, *Powiat Ostrów Mazowiecka w latach 1867-1914*, w: *Ostrów Mazowiecka. Z dziejów miasta i powiatu*, Praca zbiorowa pod redakcją Stanisława Rusockiego, Warszawa 1975, s. 167

¹¹ Nauczycielem domowym w Szczawinie będącym własnością rodziny Glinków nauczycielem domowym przez kilka lat był Adolf Dygasiński, późniejszy znany pisarz polski.

narodowowyzwoleńczej Polaków. Ogarnął on wszystkie szkoły średnie Królestwa i znaczną część szkół elementarnych. Dość masowy był bunt uczniów w guberni łomżyńskiej, w tym w powiecie ostrołęckim i w samym mieście. W początkach listopada 1905 r. w Ostrołęce odbyła się manifestacja z udziałem robotników, rzemieślników, inteligencji, chłopów z okolicznych wsi oraz uczniów ze szkół ostrołęckich. Domagano się m. in. wprowadzenie języka polskiego do szkół i urzędów. 11 listopada 1905 r. kolejarze ostrołęckiego węzła zażądali nauczania w szkole w języku polskim¹². Protesty przeciwko szkole rosyjskiej w guberni łomżyńskiej były masowe i dały konkretne efekty, bowiem jak informował gubernator łomżyński na początku 1906 r. języka rosyjskiego nie uczono w ogóle lub tylko raz w tygodniu, a odsetek szkół w powiecie ostrołęckim bez nauczania języka rosyjskiego wyniósł około 30%¹³.

W tym czasie w Ostrołęce były dwie szkoły początkowe jednoklasowe i dwie dwuklasowe (jedna żeńska, druga męska), w których uczyły się zarówno dzieci polskie jak i rosyjskie. Swoją szkołę miały także dzieci żydowskie. Dwie szkoły (męska i żeńska) znajdowały się na stacji kolejowej, która należała do gminy Rzekuń. I właśnie w tych szkołach doszło, w kwietniu 1905 r. do strajku uczniów w obronie języka polskiego.

Rewolucja 1905-1907 roku przyczyniła się do powstania polskiego szkolnictwa zarówno elementarnego, jak i średniego. 15 maja 1905 r. powstała Polska Macierz Szkolna. Działalność kół PMS polegała na organizowaniu polskich prywatnych seminariów nauczycielskich, prywatnych szkół elementarnych i średnich, dostarczaniu do szkół podręczników, książek i pomocy naukowych oraz tworzeniu bibliotek i upowszechnianiu czytelnictwa. Ostrołęcki okręg PMS powstał dość późno bo dopiero 1 maja 1907 r., obejmował powiat ostrołęcki, część kolneńskiego oraz makowskiego i liczył 12 kół. Niestety działalność ostrołęckiej PMS trwała dość krótko bo zaledwie kilka miesięcy.

W 1915 roku w powiecie było 26 szkół, w których pracowało 32 nauczycieli. Były to jednoklasowe szkoły koedukacyjne i nosiły nazwę: „Jednoklasowa początkowa szkoła ludowa”. Rok szkolny formalnie biorąc trwał od 15 sierpnia do 30 czerwca faktycznie zaś, przede wszystkim na wsi, od Wszystkich Świętych do Wielkanocy, a więc ok. 5-6 miesięcy, przez sześć dni w tygodniu. Pobory

---

¹² *Rewolucja 1905-1907 r. na Mazowszu i Podlasiu*, Praca zbiorowa, Warszawa 1968, s. 215

¹³ A. Dobroński, *Szkolnictwo elementarne w guberni łomżyńskiej (1886-1915)*, „Zeszyty Naukowo-dydaktyczne” Uniwersytetu w Białymstoku, zeszyt 10, Białystok 1975, s. 113

nauczycieli wynosiły ok. 25 rubli miesięcznie¹⁴. Szkoła składała się z oddziału wstępnego oraz oddziałów I, II i III tworzących razem jedną klasę. Większość uczniów, szczególnie na wsi kończyła naukę na oddziale wstępnym. Poziom nauczania był niski co wynikało przede wszystkim z zaniedbań rosyjskich władz oświatowych.

W mieście Ostrołęce w 1914 r. były dwie jednoklasowe szkoły męskie nr 1 i nr 2 oraz jednoklasowa szkoła żeńska, jak też szkoła męska dwuklasowa i żeńska dwuklasowa na stacji kolejowej należącej wówczas do gminy Rzekuń. Istniała także szkoła żydowska. Szkoły utrzymywane były ze składek miejscowej ludności, przy niewielkim, zazwyczaj kilkunastoprocentowym, dofinansowaniu przez skarb państwa¹⁵. Czas nauki w szkole uzależniony był od opanowania programu nauczania i trwał zazwyczaj do 11 lub 12 roku życia.

Walka Polaków o polską szkołę w Królestwie szczególnie nasiloną w okresie rewolucji 1905-1907 przyniosła ukaz carski z 14 października 1905 r. zezwalający na zakładanie prywatnych szkół z polskim językiem nauczania ale bez praw szkoły państwowej. Mimo następnego zwiększania kontroli, różnorodnych utrudnień i represji to jeszcze w 1914 r. w Królestwie funkcjonowało ponad 800 prywatnych szkół początkowych z 70 tysiącami uczniów¹⁶. Na terenie powiatu takie szkoły istniały m. in. w gminie Myszyniec, Dylewo i Czarnia¹⁷, natomiast brak dokumentów źródłowych na istnienie takiej szkoły w Ostrołęce.

Oprócz szkół elementarnych w Ostrołęce istniało szkolnictwo średnie. Było to progimnazjum rosyjskie dla dziewcząt uruchomione w 1912 r., mające charakter szkoły państwowej i polskie progimnazjum męskie kierowane przez Dionizego Majewskiego.

Streszczenie

Artykuł traktuje o oświacie w okresie zaborów tj. w latach 1795-1915 na przykładzie jednego z prowincjonalnych miasteczek tj. Ostrołęki. Przedstawione zostały główne – wciąż zmieniające się przepisy – dotyczące funkcjonowania szkolnictwa, jego organizacja, finansowanie, praca nauczycieli i uczniowie. Sytuacja w oświacie determinowana była przede wszystkim faktem pozostawiania

---

¹⁴ Były to relatywnie pobory dość dobre, jeśli np. porównamy je z poborami policjanta, pisarza lub wójta wynoszącymi ok. 15 rubli miesięcznie.

¹⁵ H. Maćkowiak, *Szkolnictwo na Kurpiach 1905-1939*, Ostrołęka- Łomża 1990, s. 37.

¹⁶ E. Staszyński, *Polityka oświatowa caratu w Królestwie Polskim (od powstania styczniowego do wojny światowej)*, Warszawa 1968, s. 207.

¹⁷ H. Maćkowiak, *Szkolnictwo na Kurpiach...* s. 55

przez 100 lat Królestwa Polskiego pod rosyjskim zaborem i prowadzonej przez władze carskie z różnym natężeniem rusyfikacji, szczególnie dotyczącej szkół. Odbijało się to dość negatywnie na ogólnym poziomie szkolnictwa bardzo niskim, w porównaniu nie tylko innych państw europejskich ale i innych zaborów. Dobitnie o tym świadczył bardzo wysoki poziom analfabetyzmu wynoszący od 50 do 80%.

Słowa kluczowe – Oświata, rusyfikacja, nauczyciele, uczniowie, Ostrołęka, Mazowsze

Summary:

The article discusses education during the partitions, i.e. from 1795 to 1915, on the example of Ostrołęka as one of the provincial towns. It presents the main – constantly changing – regulations concerning the functioning of the education system, its organisation, financing, the work of teachers and students. The situation in education was primarily determined by the fact that for 100 years the Kingdom of Poland remained under Russian occupation, and the Tsarist authorities conducted Russification policies with varying intensity, especially regarding schools. It had a negative effect on the overall level of education, which was very low compared not only to other European countries but also to other partitions. This was clearly evidenced by a very high level of illiteracy, ranging from 50% to 80%.

Keywords: education, Russification, teachers, students, Ostrołęka, Mazovia.